

ISSN 2010-5460

MAKTAB VA HAYOT

Maxsus son № 1

ILMIY-METODIK JURNAL

MUNDARIJA

BOSH MUHARRIR

Liliya Gaynutdinova

TAHRIR HAY'ATI

Amanjol AYAPOV
Boris BLYAXER
Baxodir SOBIROV
Risboy JO'RAYEV
Sevara ZUPARXODJAYEVA
Lola MO'MINOVA
Vahobjon RAJAPOV
Nargiza RAXMONQULOVA
Sherzod SHERMATOV
Shavkat SHARIPOV

Mas'ul kotib

Sayyora Alimxodjayeva

Adabiy muharrir

Sayyora Alimxodjayeva

Kompyuterda terish va dizayn

Mirtohir Xoliqov

Muallifning fikri har doim ham tahririyat fikriga to'g'ri kelavermaydi. Tahririyat maqolalarning uslubiy xatolarini to'g'rilash va qisqartirish huquqini o'zida saqlab qoladi. Tahririyatga yuborilgan maqolalar egasiga qaytarilmaydi va taqriz qilinmaydi.

Mualliflarning familiyasi, ismi, sharifi ularning pasportlari ma'lumotlariga muvofiq holda yoziladi.

Мнение редакции не всегда совпадает с мнением автора. Редакция оставляет за собой право на стилистическую правку и сокращение статей. Присланные в редакцию рукописи не возвращаются и не рецензируются.

Фамилия и инициалы авторов пишутся согласно данным их паспорта.

Muassislar:

O'quvchilarni kasb-hunarga
yo'naltirish va psixologik-pedagogik
respublika tashxis markazi

«MAKTAB VA HAYOT» M.CH.J.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda
«MAKTAB VA HAYOT»dan olindi,
deb ko'rsatilishi shart.

Jurnal 2001 yildan
chiqa boshlagan.

MANZIL:

100095, Toshkent sh.,
Olmazor t., Ziyo ko'chasi, 6A uy.
Tel: (0371) 246-21-02
E-mail: maktabvahayot@sarkor.uz

OBUNA INDEKSI - 1019

Sh.Q.Mardonov, O.M.Jabborova. Boshlang'ich ta'limda – innovatsiyalar tizimi.....	2
A.M.Shofqorov. Alliteratsiya va uning uslubiy xususiyatlari.....	3
R.A.Ikramov, R.B.Hojiyev. Barkamol avlodni tarbiyalashda yosh pedagogic kadrlarning o'rni va roli	5
R.B.Hojiyev, R.R.Atajanova. Ta'lim tizimini rivojlantirishda pedagogik ta'lim innovatsion klasterining ahamiyati.....	6
M.F.Qurbonova. O'quvchilarning o'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishda kouching metodikasi.....	8
M.N.Shermatov. Innovatsion faoliyat – zamonaviy o'qituvchiga qo'yilgan jamiyat talabi	10
B.N.To'raqulov. Talabalar emotsional intellektini tadqiq etishning psixologik imkoniyatlari.....	11
S.Haydarova. Geografiyani o'qitishda kompetensiyaviy yondashuvning tatbiq etishning o'quvchi psixologiyasi bilan bog'liq jihatlari	13
S.R.Abdalova, S.B.Qorayev, I.S.Joldasov. Ta'lim oluvchilar aqliy rivojlanishini aniqlashda pedagogik testlarning roli	15
D.T.Aralova. Bolalar bilimni nazorat qilish xalqaro tadqiqoti yuzasidan topshiriqlar tayyorlash texnologiyasi	16
G.N.Sharipova. Bolalarni boshlang'ich ta'limga tayyorlashni tashkil etish asoslari	17
N.K.Razokova. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida matematikani o'qitishda fanlararo bog'liqlik	18
G.O.Ernazarova. Uzluksiz ta'lim jarayonida akmeologik yondashuvdan foydalanish	21
SH.R.Mahkamova. Imkoniyati cheklangan bolalar va har tomonlama yetuk avlodni tarbiyalashda musiqaning o'rni.....	22
A.Y.O'tayev, N.E.Narziqulovna. Behbudiyning siyosiy tarbiya to'g'risidagi qarashlari	23
M.A.Asadullayeva. Maktab yoshidagi bolalarda ovoz rejimi va gigiyenasi	25
I.Q.Sayfullayeva. Eshitishda nuqsoni bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilariga matematikani o'rgatishda axborot kommunikatsiya texnologiyalarining o'rni	26
X.A.Kadirova. Milliy ma'naviy-axloqiy tarbiya	27
M.SH.Islamova. O'quvchilarda kimyoviy bilimlar asosida kasbiy dunyoqarashni shakllantirish usullari tizimi.....	29
M.YU.Yakubova. Xalq hunarmandchiligini o'rganishda o'quvchilarda kreativlikni shakllantirish yo'llari	30
N.N.Bozorov, M.F.Qurbonova. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyani shakllantirish tizimlari	32
L.Bobaxodjayeva. O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish – shaxsiy kompetentlikni rivojlantirish mezonlari sifatida	33
H.N.Bozorov. Zamonaviy kuzatish qurilmalarining astronomiya rivojlanishidagi ahamiyati	35
S.A.Toshmurova. Ta'lim va tarbiyaning demokratik hamda insonparvarlik tamoyili.....	36
Ш.И.Ботирова. Проблемные аспекты, связанные с применением педагогических технологий и интерактивных методов на уроках	38
Э.С.Сергеева. Анализ художественного пространства в современной русской литературе.....	39
Т.А.Юлдашева. Фразеологизмы на занятиях кружка русского языка	41
Н.З.Шайхисламов. Инновационные технологии в профессиональном образовании	43

birlashdi. Birinchi shkalani tashkil etgan psixologik faktorlar: muloqot ishtirokchisining fikrlarini tushunish 0,738, verbal ekspressiyani tushunish 0,715 va sotsial intellekt 0,843 kabi natijalar bilan o'zaro farqlandi. Ikkinchi shkalani tashkil etgan psixologik faktorlar: noverbal xulq-atvorni tushunish 0,685 va shaxslararo o'zaro ta'sir 0,724 natija bilan alohida xarakterlanadi. Uchinchi shkalani tashkil etgan psixologik omillar: umumiy intellekt 0,860 va shaxslararo o'zaro ta'sir 0,432 daraja bilan qayd etildi. To'rtinchi shkalani tashkil qilgan psixologik birliklar: noverbal xulq-atvorni tushunish 0,699 va shaxslararo o'zaro ta'sir 0,425 kabi psixologik xususiyatlar bilan farqlandi. Sinaluvchilarning to'plagan qiymatlari to'rtta faktorlarga birlashganligi va bu faktorlar so'rovnomadagi asosiy qiymatlar va ahamiyatli farqlarni belgilovchi asosiy xususiyatlarni tashkil etmoqda. Keyingi jadvalda Chirchiq davlat pedagogika instituti talabalarining umumiy emotsional intellekt so'rovnomalari bo'yicha olingan faktorli analiz ko'rsatkichlari taqdim qilinadi.

Yuqorida tahlil etilgan barcha nazariy yondoshuvlarning oliy maqsadi bitta, ya'ni emotsional intellektning haqiqiy mohiyatini ochish, kerak bo'lsa uni rivojlantirishning psixologik, pedagogik shart - sharoitlarini aniqlashdir. Xulosa qilib aytganda, emotsional intellekt ko'plab kognitiv jarayonlar, irodaviy sifatlar, refleksiv jarayonlar, ijtimoiy -psixologik sifatlar, muloqot unsurlari kabilar bilan uzviy bog'liq sanaladi. Shuning uchun ham, emotsional intellektni tadqiq etish o'ziga xos murakkab vazifa sanaladi.

Adabiyotlar

1. Нгуен М.А. Роль эмоционального интеллекта в становлении личности студента-профессионала / Нгуен М.А. // Профессиональное образование. Столица. - «Новые педагогические исследования». № 5, 2007. – С.137-140.
2. Андреева И.Н. Гендерные различия в сфере эмоционального интеллекта // Материалы Междунар. междисциплинарной научно-практ. конф., 19-20 декабря г. Минск, 2003 . – С. 94.
3. Степанов И.С. Психологические условия формирования эмоционального интеллекта личности. Диссертация. 2010. – С.73.
4. Волов В.В. Инновационный подход к исследованию базовых механизмов эмоционального интеллекта // Актуальные проблемы психологического знания. 2016. № 3. С. 93-102
5. Царенкова М.М. Эмоциональный интеллект: от иерархических моделей к представлению о единой когнитивной способности // Психологические исследования: электронный научный журнал. 2014. № 37. Т.7. С. 4.
6. Юркевич В.С. Проблема эмоционального интеллекта // Практическая психология образования, 2012, №3 (4) июль-сентябрь, С.10.

GEOGRAFIYANI O'QITISHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVNI TATBIQ ETISHNING O'QUVCHI PSIXOLOGIYASI BILAN BOG'LIQ JIHLARI

S.Haydarova, Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti erkin izlanuvchisi

В статье обсуждается важность учета психологических особенностей студентов в учебном процессе, способы повышения их мотивации к науке, научные и инновационные подходы.

Ключевые слова и понятия: учебный процесс, умение, компетентность, психология личности, логика, дерматоглифика, инновации.

The article discusses the importance of taking into account the psychological characteristics of students in the educational process, ways to increase their motivation for science, scientific and innovative approaches.

Key words and concepts: educational process, skill, competence, personality psychology, logic, dermatoglyphics, innovation.

Umumta'lim maktablari bitiruvchilari tegishli fanni a'lo o'zlash-tirgan bo'lsada, ko'pincha nostandart vaziyatlarda kutilgan natijani ko'rsata olmasliklari, boshqacha aytganda fanni yaxshi o'zlashtiradigan kuchli o'quvchilar ham dars paytida hamda hayotida uchraydigan nostandart vaziyatga tegishli masalalarni yechishda o'rganagan bilim va ko'nikmalarini qo'llay olmasliklariga guvoh bo'lamiz. Buning boisi o'quvchilarda ma'lum kompetensiyalarning yetarli darajada shakllanmaganligidir. Ushbu masalaning yechimi sifatida umumta'lim fanlari bo'yicha kompetentlik yondashuviga asoslangan uzluksiz ta'limning Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini ishlab chiqish hamda fanlarda amalga oshirish belgilangan. Asosiy maqsad o'quvchilarning bilim saviyasini bugungi kun talabiga moslash, xalqaro andozalar darajasiga ko'tarish, ya'ni ularning egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirishdan iborat.

Respublikamiz ta'lim tizimidagi va xalqaro tajribalar asosida geografiya fanini o'qitishga yangicha yondashuvlar: o'qituvchi yordamida tizimlashgan ilmiy bilimlar olish asnosida, bilim va ko'nikmalarini amaliyotga joriy etish, olgan bilimlardan kundalik turmush va texnikada samarali foydalanish malakasini, ya'ni o'quvchilarda kompetentlikni shakllantirish usullari tatbiq etilmoqda.

Faoliyatli yondashuv - fan mazmuniga maksimal darajada amaliy komponentlarni (laboratoriya ishlari, namoyish-tajribalar, amaliy ishtar, ekskursiyalar) kiritish orqali ta'lim jarayonini tashkil etish.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv - fan dasturi mazmunini har bir ta'lim oluvchini kundalik hayotida muhim hisoblangan, adekvat xulqi

(ongli, aniq maqsadli, umumqoidalarga bo'ysunuvchi, sharoitga moslashuvchan) inson qilib shakllantirish.

Kompetensiyaviy yondashuv – egallagan bilimlarini kundalik hayotda amalga qo'llay olish, amaliy faoliyat asosida universal ko'nikmani shakllantirish kabi tamoyillarni geografiyani o'qitishga samarali tatbiq etish ko'zda tutilgan.

O'quvchilarda mazkur ko'nikmalarni shakllantirish o'tilgan har bir mavzu mazmunini yoritishda ularning kundalik turmushda qo'llanilish doirasi va chegaralarini, insoniyat va umumbashariyat buguni va kelajagi bilan bog'liq jihatlarni o'quvchilar ongiga singdirib borish orqali amalga oshiriladi [1]. Bunda o'quvchilarga mazkur fanning hayotiy, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy zarurat ekanligini anglatish muhim hisoblanadi. O'quvchilarning tayanch hamda fani o'zlashtirishdagi xususiy kompetensiyalarini birgalikda shakllantirishda o'quvchi shaxsining psixologik xususiyatlari, unga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar mavjudki, ta'lim samaradorligini oshirishda o'qituvchilar bu jihatlarni e'tiborga olishi zarur bo'ladi. Ya'ni, ta'lim jarayonini tashkillashtirayotgan o'qituvchi uchun ta'lim oluvchining psixologik rivojlanish konsepsiyasini bilish muhim hisoblanadi. Ma'lumki, inson psixologiyasi tashqi muhit hosilasi sifatida shakllanadi hamda mavjud tashqi sharoit va tashqi muhit o'quvchilar psixologiyasiga bilvosita, shu muhitdagi faoliyati orqali ta'sir qiladi. Shu sababdan, ta'limda, xususan, umumta'lim maktablarida fanni o'qitish jarayonida o'quvchi shaxsiga ham yangi, muhim tadqiqot ob'ekti sifatida qarash zarurati tug'iladi.

O'quvchilarning tajriba o'tkazish, tabiatni kuzatish jarayonida

hamda amaliy ishlarni mustaqil bajarishdagi yuqori emotsional psixologik holatlarining inobatga olinish zarurati esa, geografiya o'qitishining yana bir o'ziga xos xususiyatini tashkil etadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning psixologik holati, xususiyatlari muhim o'rin tutadi. Amerikalik J. Bruner fikricha, har bir o'quvchi ixtiyoriy fanni to'laqonli o'zlashtirishi mumkin. Faqatgina uning yoshiga mos o'qitish metodikasini to'g'ri tanlash lozim. Bu nazariy va pedagogik jihatdan amalga oshirilishi mumkin bo'lgan holat hisoblanib, shu o'rinda bu fikrning davomi sifatida ba'zi mulohazalar bildirish mumkin. Tabiat qonunlari, yuz berayotgan jarayonlar va hodisalarning mohiyatini anglashda o'quvchilarning fikrlashlari talab etiladi. O'quvchilarning ijodiy qobiliyatini o'stirish, mantiqiy fikrlashini rivojlantirish, abstrakt tafakkurini shakllantirish pedagogikaning, o'qitish metodikasining muhim masalasi hisoblangani holda, insonning genetik muhri (irsiyati)ga ham bog'liq bo'ladi.

Hozirgi davrda psixologiya fanida hodisalarni psixologik jarayonlarga, holatlarga, shaxsning xususiyatlariga ajratish qabul qilinganligi muhim ahamiyatga ega. Bunday yondoshuvlar psixolog B.G. Ananovning fikricha, dastlabki materiallar, bir tomondan, psixik funksiyalar, xulqning, ikkinchi tomondan, elementar motivlar hisoblanadi. Olimning mulohazasicha, bu qo'shimchalar "genetik ma'no kasb etib, fiziologiyasidan miya mexanizmlarini umumpsixologik va neyrohumoral reguliyatorlarini qamrab olish psixologiyaga o'tishga imkon beradi" [2].

O'smirlik davri ontogeneziga oid o'tkazilgan tadqiqotlar va zamonaviy ko'p o'lchovli statistik tahlillar asosida, insondagi o'zgaruvchanlik alomatlari: tana o'lchamlari, bosh va yuz qismi, dermatoglikfik belgilari, shaxsning psixologik xususiyatlari kompleks holda o'rganilganda, insonning xarakteri, dermatoglikfik va psixologik belgilari ularning umumiy konstitutsional strukturasi bog'liq bo'lar ekan. E'tiborli tomoni, barmoqlardagi chiziqlari kombinatsiyalaridan organizmning barcha tizimlari faoliyatining o'ziga xosligi haqida xulosa qilsa bo'ladi. Bu o'z navbatida inson xarakterining asosiy xususiyatlari, ma'lum bir jismoniy yuklamalarga moyilligi, o'zini qaysi sohalarida samarali (istiqboli) namoyon qila olishligini ham ko'rsatadi.

Dermatoglikfikning ilmiy asoslariga ko'ra, insonning ichki yashirin qobiliyatlarini uning genida muhrlangan bo'ladi va ma'lum ma'noda kelajak faoliyatini bashorat qilish imkonini beradi. Ya'ni, insonning genetik holatiga qarab uning psixologik xususiyatlarini uyg'unlashtirish mumkin. O'quvchilarning psixologik konsepsiyasini belgilash orqali esa, ularning o'qish motivini oshirish, fanni o'qitish samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatish mumkin.

Psixologik va didaktik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayoni o'quvchilarga nafaqat tizimli bilim berish, balki, o'zlikni anglash ko'nikmalarini ham shakllantirishni taqozo etadi [3]. Bugungi kunda o'quvchilarga "bilimni qay tarzda berish kerak?", ularga "berilayotgan materiallarni o'zlashtirishi uchun qanday yondashuvlar talab qilinmoqda?". Bu masalaga geografiyani o'qitish misolida, qaraydigan bo'lsak o'quvchilarning yosh psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda birinchi navbatda o'quv fanning maqsadi, ta'lim mazmuni, qo'llanilish imkoniyatlarini ularga tushunarli va qiziqarli qilib yetkazib berish talab qilinadi.

Xususan, geografiyaning geomorfologiya bo'limida olam sirlarini namoyon etayotgan tabiat yer yuzasining ko'rinarli qismi o'rganiladi. Inson qo'li bilan yaratilgan qurilmalar, masalan Misr piramidalari, osmono'par binolar va boshqa inshootlar bilan ularning mushtarakligi tabiat va inson yaratuvchiligidagi mushtaraklik xususiyatlari haqida fikr yuritishga undaydi. Tabiiy relief shakllari va inson yaratgan inshootlarning funksional va geometrik o'xshashliklari va tafovutlari, ularning vazifalari haqida savollar tuzib o'quvchilar bilan fikr almashish tavsiya qilinadi. O'quvchilar o'zlarining fikr-mulohazalarini bildirishadi, bu esa tabiiyki o'quvchilarda tabiat hodisalari va ularning hosilalari, tabiiy shakllarning mohiyati bilan inson yaratgan inshootlarning xususiyatlari bo'yicha qiyosiy tasavvurlar shakllanishiga va shu

bilan tabiatdagi barcha shakl va hodisalarning mohiyat va mazmuni bo'yicha kompetensiyaviy yondashuv ko'nikmasini paydo qilishga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

Geografiyaning "yer yuzasining relief shakllari" mavzusini nazariy jihatdan batafsil yoritish va amaliy ko'nikmalar hosil qilishda mavjud adabiyotlardan, internet ma'lumotlaridan samarali foydalanish bilan bir qatorda kundalik real hayotimizdagi hodisalar, harakatlar va jarayonlardan dars mobaynida foydalanish maqsadga muvofiqdir. "yer yuzasining relief shakllari" mavzusida tog', tepalik, balandlik, cho'qqi, cho'kma va boshqa relief shakllari kabi geografik tushunchalar yoritiladi, bu o'quvchilar ongida tabiatning naqadar mo'jizaviy, aql bovar qilmas yaratuvchi ekanligini inson qo'li bilan yaratilgan qurilmalarga taqqoslash imkoniyatini beradi va ayni paytda ilmning egallanmagan cheksizliklarini anglatadi.

Masalaning yana bir muhim jihati sifatida, bugungi kun o'quvchi yoshlarning aksariyatida o'qishga bo'lgan qiziqishga nisbatan, turli o'yinlarga bo'lgan moyillik yuqori ekanligini ta'kidlab o'tish mumkin. Xususan, mavzuga oid qisqa esse va hikoyalar asosida mavzuda yoritiladigan tushunchalarning kundalik va umumjamiyat hayotidagi o'rnini yoritish, krossvord, viktorina, rebus kabi boshqotirma o'yinlarini tashkil qilish orqali bolalarda intellektual ko'nikmalarni shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Kartalar, chizmalar va rasmlarning o'zaro mantiqiy aloqadorligi, masala mohiyati va ta'riflari, hayotdagi qo'llanilish ahamiyati haqidagi fikrlarni rivojlantirish, mustahkamlash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Darsini bu tarzda tashkil etish, pedagoglardan birmuncha vaqt va izlanishlarni talab qilsada, o'quvchilarning darsga, fanga va o'qituvchisiga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartiradi, ya'ni, monoton dars o'tish uslubidan voz kechishga olib keladi.

Demak, pedagog ta'lim jarayonini to'g'ri tashkillashtirish uchun nafaqat nazariy va metodik jihatdan mukammal bilimga ega bo'lishi balki, o'quvchilar bilim va ko'nikmalarini shakllantirishning umumiy psixologik qonuniyatlarni ham yaxshi bilishi talab etiladi. Bunda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini va shaxsiy psixologik jihatlari: qiziqish va moyilliklari, o'qishga, mehnatga, jamoaga hamda o'ziga bo'lgan munosabatini, iroda va emotsional sifatleri: mustaqil fikr va harakatlari, tashabbusi, o'z maqsadiga qat'iyatlilik, ruhiy kechinmalari, turg'un sezgilari, o'ziga xos bilish faoliyati, harakati va aqliy rivojlanishi: diqqati, xotirasi, mantiqiy fikrlashi va tafakkuri, qobiliyati nazarda tutiladi.

O'quvchilarning psixologik rivojlanishini harakatlantiruvchi kuch, bu eski va olinayotgan yangi ma'lumotlarning qarama-qarshiligidir. Ta'limsiz to'laqonli rivojlanish bo'lishi mumkin emas. Ayni paytda, o'qish o'quvchining ichki rivojlanish qonunlariga ham salbiy ta'sir o'tkazmasligi lozim. Ya'ni, ta'lim olish imkoniyatlari keng, lekin chegarasiz emasligi ham yoddan chiqmasligi kerak.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o'rganuvchilarni o'rganmasdan, ular ongiga tabiat qonunlarini singdirib bo'lmaydi ya'ni, o'quvchining ta'lim olishga qay darajada tayyorgarligi, uning psixologik omillari ham muhim pedagogik jihat hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. Васильева Ирина Васильевна. "Проектная и исследовательская деятельность учащихся как средство реализации компетентностного подхода при обучении физике в основной школе" Автореф. канд. дисс. – М.: 2008
2. Umumiy psixologiya. E.G'oziyev. O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti. – T.: – 2010. 151-bet.
3. Абрамова Т.Ф. Пальцевая дерматоглифика и физические способности. Автореф. Док. дисс. – М.: 2003.
4. Негашева М.А. Морфологическая конституция человека в юношеском периоде онтогенеза (интегральные аспекты). Док. дисс. – М.: 2008.